رتبه‌بندی سرمایهٔ اجتماعی در مراکز استان‌های کشور

سید امیر حسین حسینی*، زهرا (میلا) علمی**، محمود شارع‌پور***

طرح مسأله: *سرمایه اجتماعی مفهومی است که کیفیت و کمیت روابط حاکم میان افراد را مورد بحث قرار می‌دهد. هدف اصلی این مقاله سنجش سرمایه اجتماعی است.*

روش: *برای سنجش سرمایه اجتماعی، با استمداد از روش استون و هیوز (۲۰۰۳)، سرمایه اجتماعی را در سه سطحِ خرد، تعمیم‌یافته و کلان، و دو نوع ساختاری و شناختی مورد بررسی قرار داده‌ایم. به این ترتیب سرمایهٔ اجتماعی را به ۶ خانه تقسیم کرده، برای هر خانه تعدادی شاخص را از دو پیمایش ملی انتخاب نموده و سپس به کمک دو روش تاکسونومی عددی و تحلیل عاملی، به رتبه‌بندیِ مراکز استان‌های کشور بر اساس شاخص‌های سرمایهٔ اجتماعی پرداخته‌ایم.*

یافته‌ها: *برای هر مرکز استانی طبق آمار سال ۱۳۷۹ به ۶ درجه و رتبه دست یافتیم که مبین ۶ نوع سرمایهٔ اجتماعی در هر کدام است. با محاسبهٔ میانگین و انحراف معیار ۶ درجه به‌دست آمده، به این نتیجه رسیدیم که شهر ایلام دارای بهترین میانگین و کم‌ترین انحراف معیار در انواع شش‌گانهٔ سرمایهٔ اجتماعی است و تهران در پایین‌ترین موقعیتِ آن.*

نتایج: *با توجه به تفاوت‌های موجود، برای تعیین اهداف و سیاست‌هایی که در جهت افزایش سرمایهٔ اجتماعی عمل می‌کنند، باید مؤلفه‌ها و شاخص‌های مهم و تعیین‌کنندهٔ سرمایهٔ اجتماعی آن بخش یا شهر را به صورت خاص مورد مطالعه قرار دهیم.*

کلید واژه‌ها: تاکسونومی عددی، تحلیل عاملی، سرمایهٔ اجتماعی، سنجش سرمایهٔ اجتماعی

تاریخ دریافت: ۸۵/۱۰/۱۷ تاریخ پذیرش: ۸۶/۱۱/۸

* کارشناس ارشد علوم اقتصادی <sahhosseini@gmail.com>

** دکتر اقتصاد، عضو هیأت علمی دانشگاه مازندران

*** دکتر علوم اجتماعی، عضو هیأت علمی دانشگاه مازندران

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

مقدمه

این مقاله بر آن است که کلیهٔ استان‌های کشور را از نظر سرمایهٔ اجتماعی رتبه‌بندی نماید. به عبارت دقیق‌تر، پرسش اساسی این مقاله، پرسش از رتبه و جایگاه هر مرکز استان با توجه به سرمایهٔ اجتماعی است. برای سنجش سرمایهٔ اجتماعی، ابتدا باید این مفهوم را طبق تعریفی که دارد به طبقه‌ها و انواع مختلف تقسیم کنیم تا به سنجش واقعی‌تری از مفهوم دست یابیم. از طرف دیگر، با در دست داشتن یک تقسیم‌بندیِ خوب، نیازمند روشی هستیم که به کمک آن، شاخص‌های مختلف را تلفیق کرده و مرکز استان‌های کشور را طبق همه آن شاخص‌ها، رتبه‌بندی کنیم.

به این ترتیب علاوه بر یک روش نظری برای سنجش سرمایهٔ اجتماعی، به یک روش ریاضی برای تلفیق آن نیازمندیم. روش نظری مورد استفاده در این مقاله، روش استون و هیوز (Stone & Hughes) می‌باشد. طبق این روش، سرمایهٔ اجتماعی به سه سطح غیررسمی، تعمیم‌یافته و کلان تقسیم شده و در هر سطح، در دو نوع ساختاری (کمیت) و شناختی (کیفیت) مورد ارزیابی واقع می‌شوند. روش ریاضیِ مورد استفاده جهت رتبه‌بندی شهرهای مرکز استان از لحاظ سرمایهٔ اجتماعی، تاکسونومی است. این روش، یکی از روش‌های مشهور در زمینهٔ رتبه‌بندی مناطق و شهرهای مختلف می‌باشد که نوع خاص آن که در این‌جا مورد استفاده قرار می‌گیرد، تاکسونومی عددی نام دارد.

تاکسونومی دارای یک مشکل است که باید به کمک روش‌های دیگر مرتفع شود. مشکل این روش در آن است که اهمیت شاخص‌ها را یکسان فرض می‌کند. به عنوان مثال، اهمیتی که به شاخص «اعتماد به اعضای خانواده» می‌دهد با اهمیت شاخص «اعتماد به دوستان» یکی است؛ این در حالی است که در دنیای واقع این دو شاخص از اهمیت یکسانی برخوردار نیستند. تحلیل عاملی به ما کمک می‌کند تا این مشکل را حل کنیم.

سعی این مقاله بر آن بوده که علاوه بر انجام دقیق مراحل دو روش کمی مورد اشاره در بالا، این روش تلفیقی را یک گام دیگر به واقعیت نزدیک‌تر کند. طبق بررسی انجام شده، در مطالعات قبلی که از این دو روش استفاده کرده‌اند، صرفاً مؤلفه‌های غیرمهم

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

شناسایی و از تحلیل خارج شده‌اند؛ حال آن‌که، مؤلفه‌های باقیمانده دارای اهمیت متفاوتی هستند. یکسان‌انگاری وزن مؤلفه‌ها، گاهی تحلیل‌ها را دچار خدشه و انحراف می‌کند. در این مقاله با طرح یک مثال، سعی شده تا اهمیت این موضوع نشان داده شود. به همین لحاظ به هر یک از مؤلفه‌ها، وزن داده شده تا دقت تحلیل بالاتر رود و آن دسته از داده‌های حاصل از تحلیل عاملی که مغفول واقع شده‌اند نیز به کار گرفته شوند.

۱) مبانی و چارچوب نظری

۱-۱) تعریف سرمایهٔ اجتماعی، انواع و سطوح آن

سرمایهٔ اجتماعی را به طور خلاصه می‌توان به معنای هنجارها و شبکه‌هایی دانست که امکان مشارکت مردم در اقدامات جمعی را به منظور کسب سود متقابل فراهم می‌کند. این مفهوم را بیشتر با سطح اعتماد اجتماعی و میزان عضویت در انجمن‌های رسمی و غیررسمی می‌سنجند. سرمایهٔ اجتماعی، مفهومی ترکیبی است که «موجودی» یا میزان این هنجارها و شبکه‌ها را در یک جامعه تشریح می‌کند. هنجارها و شبکه‌ها را جزء منابع سرمایهٔ اجتماعی به حساب می‌آورند که با به کار بردنِ آن‌ها، نتایجی چون رابطهٔ متقابل، رفتار غیرخودخواهانه و اعتماد عاید جامعه می‌شود. از این منظر، سرمایهٔ اجتماعی یکی از عناصر مهم قدرتِ «جامعهٔ‌مدنی» است (تاجبخش و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۵۶).

در یک نوع تقسیم‌بندی، سرمایهٔ اجتماعی را می‌توان در سه سطح خرد، میانی و کلان مورد مطالعه قرارداد (Chou, 2003:6).

۱-۱-۱) سطح خرد

در سطح خرد، سرمایهٔ اجتماعی ناظر بر رفتار شبکه‌هایی از افراد و خانوارهاست. سرمایهٔ اجتماعی در سطح خرد، براساس میزان صمیمیت حاکم بر روابط افراد، به دو نوعِ غیررسمی (پیوندی یا درون‌گروهی) و تعمیم‌یافته (آوندی یا میان‌گروهی) تقسیم می‌شود.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

الف) سرمایهٔ اجتماعی غیررسمی یا پیوندی[۱]: این نوع سرمایهٔ اجتماعی میان افرادی که ارتباط نزدیک و صمیمی با هم دارند وجود دارد، مثل اعضای خانواده، دوستانِ نزدیک و همسایگان. در برخی مطالعات، مانند مطالعه استون و هیوز (۲۰۰۲)، از این سطح سرمایهٔ اجتماعی، با عنوان غیررسمی یاد می‌شود.

ب) سرمایهٔ اجتماعی تعمیم‌یافته یا آوندی[۲]: این نوع سرمایهٔ اجتماعی در میان افرادی رواج دارد که روابط دوستانه و خصوصیاتِ مشترک کمتری میان آن‌ها حاکم است، مثل اعضای گروه‌های اجتماعی و سیاسی یا عموم مردم که لزوماً از یک اندیشه و گروه فکری خاصی پیروی نمی‌کنند. برخی این سطح از سرمایهٔ اجتماعی را با عنوان تعمیم‌یافته معرفی می‌کنند (Stone & Hughes, 2002)، چراکه سطح تحلیل را از افراد نزدیک و صمیمی، به کل افراد اجتماع تعمیم می‌دهد.

۲-۱-۱) سطح میانی

سرمایهٔ اجتماعی در سطح میانی که به سرمایهٔ اجتماعی *هماوندی*[۳] نیز معروف است، شامل پیوندها و روابط عمودی است. به عنوان مثال به روابط حاکم میان اعضای گروه‌ها، سازمان‌ها و بنگاه‌ها می‌پردازد. تعریف دقیق سرمایهٔ اجتماعی، علاوه بر پیوندهای افقی، شامل پیوندهای عمودی نیز می‌شود و رفتار حاکم میان گروه‌ها را نیز در نظر می‌گیرد. پیوندهای عمودی با روابط سلسله‌مراتبی و توزیع یک قدرت نابرابر میان اعضا شناخته می‌شود (Grootaert & van Bastelaert, 2002:5).

تفاوت این طبقه از سرمایهٔ اجتماعی با سرمایهٔ اجتماعی در سطح خرد آن است که جایگاه افراد در سطح میانی یکسان نیست. این تفاوت جایگاه، غالباً موجب ایجاد روابطی جدید و با ویژگی‌های خاص می‌شود. با تعریف سرمایهٔ اجتماعی در این طبقه، در حقیقت

---

۱. Bonding ؛ «درون‌گروهی» را هم می‌توان معادلِ این واژه دانست.

۲. Bridging ؛ «میان‌گروهی» را نیز می‌توان معادلِ این مفهوم در نظر گرفت.

3. Linking

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

به کارکرد آن در سازمان متمرکز شده‌ایم، چراکه وجود سرمایهٔ اجتماعی میانی می‌تواند کنش‌های افراد درون یک سازمان، مثلاً مدیران و کارمندان را تسهیل نماید و باعث پیشرفت سریع‌تر کارها گردد. به همین خاطر است که این طبقه از سرمایهٔ اجتماعی، بیشتر مورد مطالعهٔ رشته مدیریت است و لذا مطالعه و سنجش آن از بستر مطالعهٔ طبقات دیگر سرمایهٔ اجتماعی جداست.

۳-۱-۱) سطح کلان

آخرین و فراگیرترین جنبهٔ سرمایهٔ اجتماعی، جنبهٔ کلان است که شامل رسمی‌ترین روابط و ساختارهای نهادی می‌شود. به همین لحاظ در برخی مطالعات، این سطح از سرمایهٔ اجتماعی، با عنوان *نهادی*[1] هم معرفی می‌شود. این بخش از سرمایهٔ اجتماعی به محیط اجتماعی و سیاسی می‌پردازد که به ساختارهای اجتماعی شکل می‌دهد و هنجارها را قابل توسعه می‌کند. رژیم سیاسی، سلطهٔ قانون، نظام قضایی و آزادی‌های سیاسی و مدنی، نهادهایی است که از طریق آن‌ها، سرمایهٔ اجتماعی کلان شکل می‌گیرد.

شاخص اصلی مورد استفاده برای آگاهی از نهادهای حاکم بر جامعه و به دنبال آن، سنجش سرمایهٔ اجتماعی نهادی، برداشت اعضای جامعه از نهادها است. به عنوان مثال برای سنجش رواج قانون، از نگرش مردم نسبت به رعایت قوانین پرسش می‌شود؛ یا چنان‌چه در این مقاله هم ملاحظه خواهید نمود، میزان اعتماد افراد به اصناف مختلف، به عنوان شاخصی برای عملکرد نهادهای مدنی و رابطهٔ ایشان با مردم استفاده شده است؛ و این، رابطه‌ای است که سرمایهٔ اجتماعی نهادی نام دارد و هر چه بیش‌تر بودنِ آن، موجبات انجام راحت‌تر سیاست‌ها را فراهم می‌نماید. ویژگی متمایزکنندهٔ این سطح از سرمایهٔ اجتماعی، رسمیت موجود میان کنش‌گران آن است.

1. Institutional

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

۲-۱) انواع سرمایهٔ اجتماعی

دسته‌بندی سرمایهٔ اجتماعی به فهم بهتر آن کمک می‌کند. در هرکدام از سطوح خرد، میانی و کلان، سرمایهٔ اجتماعی اثرِ خود بر توسعه را به عنوان نتیجهٔ کنش میان دو نوع سرمایهٔ اجتماعی مشخص اعمال می‌کند: *ساختاری* و *شناختی*. به طور کلی، ساختاری ناظر بر کمیت سرمایهٔ اجتماعی است و شناختی ناظر بر کیفیتِ آن.

دستهٔ *ساختاری* با اَشکال مختلف سازمان‌های اجتماعی، به خصوص نقش‌ها، قواعد، سنن و رویه‌ها، در ارتباط است. سرمایهٔ اجتماعی ساختاری مربوط به امورِ به‌نسبت عینی‌تر و به‌طور خارجی قابل مشاهده مانند شبکه‌ها، تشکل‌ها، نهادها، قوانین و تشکیلاتِ شکل‌گرفته توسط آن‌ها است (Uphoff, 2000). ارتباط سرمایهٔ اجتماعی ساختاری بیشتر با شبکه‌هاست که از طریق آن‌ها همکاری و به خصوص فعالیت‌های جمعیِ دارای منافع متقابل[1] شکل می‌گیرد. این‌ها همه منافعی است که از سرمایهٔ اجتماعی به‌دست می‌آید. گروه‌های ورزشی و موسیقی و هم‌چنین گردهمایی همسایگان، مثال‌های سرمایهٔ اجتماعی ساختاری هستند. اگر کسی در این گونه تشکل‌ها شرکت کند، به سادگی آن‌ها را ملاحظه می‌کند. سرمایهٔ اجتماعی ساختاری، به اشتراک گذاشتن اطلاعات و کارهای جمعی و تصمیم‌گیری را از طریق نقش‌های تثبیت‌شده، شبکه‌های اجتماعی و دیگر ساختارهای اجتماعی که با قوانین، تشریفات و رسوم حمایت می‌شوند، تسهیل می‌کند.

سرمایهٔ اجتماعی شناختی به ارزش‌ها، اعتماد، گرایش‌ها و عقاید مشترک باز می‌گردد. به همین خاطر، بیشتر امری ذهنی و مفهومی نامحسوس است (Uphoff, 2000). سرمایهٔ اجتماعیِ شناختی در واقع به شناخت افراد نسبت به دیگران مربوط می‌شود. به عنوان مثال، اعتماد یک فرد نسبت به همکارانش، حاکی از شناخت او از ایشان می‌باشد. سرمایهٔ اجتماعی شناختی، از طریق همین امور، همکاری و فعالیت‌های جمعی دارای منافع متقابل را ترغیب می‌کند.

لازم به ذکر است که تقسیم سرمایهٔ اجتماعی به دو نوعِ ساختاری و شناختی به سنجشِ سرمایهٔ اجتماعی نیز کمک می‌کند.

1. Mutually Beneficial Collective Action (MBCA)

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

۳-۱) روش نظری مورد استفاده برای سنجش سرمایهٔ اجتماعی

در این پژوهش، برای سنجش سرمایهٔ اجتماعی از روش استون و هیوز (۲۰۰۲) استفاده شده‌است. علت انتخاب، یکی جامعیت نگرش و دیگری طبقه‌بندی خوبی است که در آن اعمال شده است، به گونه‌ای که در این روش علاوه بر بعد کمّی، بعد کیفی سرمایهٔ اجتماعی نیز مورد ملاحظه قرار می‌گیرد. هم‌چنین سرمایهٔ اجتماعی در سه سطح خرد- درون‌گروهی، خرد- میان‌گروهی و کلان مورد مطالعه واقع می‌شود. لازم به ذکر است که در این روش، سرمایهٔ اجتماعی در سطح میانی که به روابط ساختاری گروه‌ها می‌پردازد، مورد تحلیل و سنجش قرار نگرفته است.

به این ترتیب، روش استون و هیوز (۲۰۰۲)، انواع دوگانهٔ سرمایهٔ اجتماعی، یعنی ساختاری ـ که کمیت را می‌سنجد ـ و شناختی ـ که به کیفیت می‌پردازد ـ را در سه سطح فوق مورد بررسی قرار می‌دهد. بدین ترتیب ما با یک جدول ۲×۳ مواجه‌ایم که سطرهای آن‌را سه سطح سرمایهٔ اجتماعی و دو ستون آن‌را انواعِ دوگانهٔ سرمایهٔ اجتماعی تشکیل می‌دهند. جدول شمارهٔ ۱، طبق روش استون و هیوز (۲۰۰۲) تنظیم شده و در هر خانه پرسش‌های مربوط به آن بخش که داده‌هایش در ایران وجود دارد، آمده است.

طبیعی است تعداد خیلی بیشتری از پرسش‌ها را برای هر یک از این خانه‌ها می‌توان درنظر گرفت. اما پرسش‌های انتخاب شده، مهم‌ترین وجوه هر قسمت را شامل می‌شود. ضمن آن‌که به خاطر مقطعی بودنِ بررسی ما، شاخص‌های مورد استفاده باید از یک هم‌زمانی نسبی برخوردار باشند.

در این مطالعه، شاخص، به پاسخی اطلاق می‌شود که به پرسش‌ها داده شده است. برای مثال، منظور از شاخص اعتماد به اعضای خانواده، تعداد افرادی است که اعضای خانوادهٔ خود را بیش از ۵۰ درصد مورد اعتماد قرار داده‌اند.

همان‌طور که پیش‌تر توضیح داده شد، داده‌های مورد نیاز این تحقیق، برگرفته از دو پیمایش ملی در سال‌های ۱۳۷۸ و ۱۳۷۹، با عناوین ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان و رفتارهای فرهنگی ایرانیان و هم‌چنین آمار وزارت کشور است.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

جدول ۱: ابعاد سرمایهٔ اجتماعی برای سنجش

	ساختاری (کمیت)	شناختی (کیفیت)
غیررسمی (خرد-درون‌گروهی)	• خانوادهٔ شما معمولا با چه کسانی رفت و آمد دارند؟ (خویشان، همسایگان، دوستان و همکاران) • اعضای خانواده معمولا در ماه چندبار برای دیدن، مهمانی و شب‌نشینی به منزل ۱)خویشان ۲) همسایگان ۳) آشنایان و دوستان ۴) همکاران می‌روند؟ • تعداد دفعات رفت و آمد خانواده‌ها در ماه	• اعتماد به ۱) اعضای خانواده ۲) اقوام و خویشان ۳) دوستان • میزان مشورت با ۱) اعضای خانواده ۲) دوستان • درد دل با ۱) اعضای خانواده ۲) دوستان
تعمیم‌یافته (خرد-میان‌گروهی)	• نسبت شرکت افراد ۱۵ سال و بیشتر در فعالیت‌های مذهبی، شامل ۱)جشن و سرور ۲) نماز جماعت مسجد ۳) نماز جماعت محل تحصیل و کار • نسبت فعالیت افراد ۱۵ سال و بیشتر در ۱) انجمن خانه و مدرسه ۲) اتحادیه صنفی ۳) انجمن اسلامی ۴) بسیج ۵) انجمن خیریه ۶) صندوق قرض الحسنه	• به نظر شما هر یک از خصوصیات زیر چقدر در جامعه رواج دارد: ۱) گذشت ۲) امانت‌داری ۳) انصاف ۴) خیرخواهی و کمک به دیگران ۵) صداقت و راست‌گویی ۶) پایبندی به قول و قرار
نهادی (کلان)	• میزان مشارکت در انتخابات	• میزان اعتماد به ۱) کارگران ۲) بنگاه‌داران مسکن و ماشین ۳) معلمان ۴) پلیس ۵) رانندگان تاکسی ۶) پزشکان ۷) قضات ۸) اساتید دانشگاه ۹) کسبه ۱۰) نیروی انتظامی ۱۱) ورزشکاران ۱۲) روحانیت ۱۳) روزنامه‌نگاران ۱۴) هنرمندان ۱۵) تجار و بازاریان ۱۶) ارتشی‌ها • شما با این دو نظر موافقید؟ ۱) حکومت به همهٔ مردم به یک چشم نگاه می‌کند؛ ۲) حکومت برای همهٔ اقوام لر و کرد و بلوچ و ... ارزش و احترام یکسانی قائل است • شما تا چه اندازه اطلاعات و اخبار سیاسی کشور را دنبال می‌کنید؟

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

۲) پیشینهٔ پژوهش

بیشتر مطالعات انجام شده در رابطه با سرمایهٔ اجتماعی، پیرامون معرفی سرمایهٔ اجتماعی بوده و کمتر به سنجش آن پرداخته‌اند. این مطلب علل مختلفی می‌تواند داشته باشد. از جملهٔ این علت‌ها، می‌توان به کمبود یا نبود داده‌های متناسب با این مفهوم اشاره کرد. اما در حال حاضر، دست‌کم دو پیمایش ملی، با عناوین «ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان»، و «رفتارهای فرهنگی ایرانیان» اطلاعات زیادی را در رابطه با متغیرهای کلیدی سرمایهٔ اجتماعی در اختیار پژوهش‌گران می‌گذارد.[۱] (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۹ و ۱۳۸۱)

اما تعدادی از مطالعات، عناصر مفهومی سرمایهٔ اجتماعی، مانند اعتماد و هنجارهای همیاری، تعاون و کمک متقابل و یا مشارکت اجتماعی را مورد بررسی و سنجش قرار داده‌اند. فیروزآبادی (۱۳۸۴) در پایان‌نامهٔ دکترای خود به ۲۲ مورد از این مطالعات اشاره کرده و آن‌ها را از لحاظ بُعد کیفی، مورد فراتحلیل[۲] قرار داده است.

فیروزآبادی (۱۳۸۴) عناصر مفهومی سرمایهٔ اجتماعی را مورد تحلیل عاملی قرار داده و از آن به چهار عامل عمده اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، آگاهی و توجه و مشارکت‌های رسمی و در نهایت، مشارکت‌های غیررسمی (خیریه‌ای، مذهبی، همیارانه‌ای) دست یافته است و پس از آن به بررسی رابطهٔ متغیرهای مستقلی چون نسل، مهاجرت، سطح تحصیلات، دین‌باوری، درآمد، جنس، میزان تحصیلات و ... با هر یک از این چهار عامل مبادرت ورزیده است.

حمید طاهری (۱۳۸۲) در پژوهش خود با عنوان «بررسی عملکرد شوراهای روستایی با تأکید بر نقش سرمایهٔ اجتماعی؛ روستاهای بخش مرکزی استان قم» سرمایهٔ اجتماعی را در دو بعد اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی مورد سنجش قرار داده است. ایشان برای هر کدام از موارد فوق، نُه شاخص را معرفی و مورد سنجش قرار داده که شاخص‌های مربوط به اعتماد اجتماعی مردم عبارت‌اند از:

---

۱. این دو پیمایش قرار بود هر دو سال یک‌بار تکرار شود.

2. Meta-analysis

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

الف) قول و قرار؛ ب) اهمیت [دادن] به نظر دیگران؛ ج) یکی بودن ظاهر و باطن؛ د) احساس مسؤولیت افراد نسبت به هم؛ هـ) رک و پوست کنده بودن؛ و) قرض وسایل کاری به هم دیگر؛ ز) ضمانت مالی کردن؛ ح) در اختیار گذاشتن پول؛ ط) [پرسش از موافقت با این عبارت:] در این دوره کم‌تر می‌توان به کسی اعتماد کرد.

شاخص‌های معرفی شده برای مشارکت اجتماعی از این قرار می‌باشد:

الف) هرکس به فکر خویش است؛ ب) جمع شدن در مسجد و اماکن، دیگر مشکلی را حل نمی‌کند؛ ج) کارهای شراکتی دردسر دارد؛ د) دوست باید دست به کار شود؛ هـ) یک دست صدا ندارد؛ و) مردم فقط به فکر خانوادهٔ خود هستند؛ ز) مردم این روستا، برای حل مشکلات هزینه و وقت می‌گذارند؛ ح) [مردم روستا] در صورت [بروز] مشکل، به من کمک می‌کنند؛ ط) چقدر برای حل مشکل دیگران کمک می‌کنید.

پژوهشی با عنوان «بررسی تأثیر سرمایهٔ اجتماعی بر مشارکت سیاسی ـ اجتماعی؛ مطالعهٔ موردی روستای فارسینج از توابع شهرستان سنقر» به قلم امین اکبری (۱۳۸۳) به معرفی چند مطالعه که به سنجش سرمایهٔ اجتماعی مبادرت ورزیده‌اند می‌پردازد که در این‌جا به آن‌ها اشاره می‌کنیم:

حسین ملاحسنی در پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد خود در دانشگاه تربیت مدرس، برای مطالعهٔ ارتباط متقابل دو متغیر دین و سرمایهٔ اجتماعی در میان دانش‌آموزان سال سوم دبیرستانی استان گلستان، سرمایهٔ اجتماعی را در دو بعد ساختار سرمایهٔ اجتماعی و کیفیت روابط اجتماعی مورد بررسی قرار داده است.

هم‌چنین میرزاخانی جهت پژوهش پیرامون رابطهٔ سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی، با نگرش به رشتهٔ تحصیلی و عملکرد تحصیلی در میان دانشجویان روزانهٔ دانشگاه تبریز در سال ۸۰-۷۹، سرمایهٔ اجتماعی را به چهار بخش تقسیم می‌کند که عبارت‌اند از: الف) میزان فعالیت اجتماعی؛ ب) میزان روابط اجتماعی با خانواده؛ ج) میزان روابط اجتماعی با دوستان و همسایگان و د) میزان اعتماد اجتماعی.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

۳) روش تحقیق

۳-۱) نوع مطالعه

این پژوهش، یک تحلیل ثانوی روی داده‌های مربوط به دو پیمایش ملی است. بدین ترتیب که با انتخاب و تلفیق این داده‌ها و با کمک دو روش ریاضی و آماری سعی دارد که به یک رتبه‌بندی براساس شاخص‌های متنوع سرمایهٔ اجتماعی در مراکز استان‌های کشور در سال ۱۳۷۹ دست یابد.

۳-۲) جامعهٔ آماری و روش نمونه گیری

داده‌های مورد نیاز این تحقیق، برگرفته از دو پیمایش ملی در سال‌های ۱۳۷۸ و ۱۳۷۹، با عناوین ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان و رفتارهای فرهنگی ایرانیان و هم‌چنین آمار وزارت کشور است.

داده‌های مورد استفادهٔ ما در پیمایش ارزش‌ها ونگرش‌های ایرانیان، موج نخست از یک پیمایش طولی است که مقرر بود هر دو سال یک بار در کشور به اجرا درآید. موج اول پیمایش حاضر در همهٔ ۲۸ مرکز استان کشور در سال ۷۹ به اجرا درآمده است.

جامعهٔ آماری پیمایش ارزش‌ها ونگرش‌های ایرانیان، مجموعهٔ افراد ۱۵ ساله و بالاترِ خانوارهای معمولی ساکن در هر یک از ۲۸ شهر مرکز استان، در زمان جمع‌آوری اطلاعاتَ یعنی اسفند ۱۳۷۹ است. چارچوبی که برای نمونه‌گیری در این پیمایش از آن استفاده شده، از نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۷۵ به دست آمده است.

جمعیت آماری پیمایش رفتارهای فرهنگی ایرانیان، خانواده‌های ۲۸ شهر مرکز استان در کشور بوده که اطلاعات جمعیت آماری از سرشماری سال ۱۳۷۵ مرکز آمار ایران به دست آمده است. شیوهٔ نمونه‌گیری دو مرحله‌ای بوده و در مجموع اطلاعات مربوط به ۱۳،۹۷۶ خانواده با جمعیت ۶۵،۴۴۰ نفر افراد ۶ سال و بیشتر جمع‌آوری شده است. شیوهٔ جمع‌آوری اطلاعات، مصاحبه همراه با پرسش‌نامه بوده است.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

۳-۳) روش اجرا

۱-۳-۳) تاکسونومی عددی

به طور کلی، اگر بخواهیم تعدادی زیربخش را با توجه به تعدادی شاخص رتبه‌بندی کنیم، تاکسونومی به ما کمک خواهد کرد. در این روش، مجموعه‌ای از شهرها، مناطق، کشورها و به طور کلی، زیر بخش‌ها، براساس یک سری شاخص‌های داده شده، به مجموعه‌های همگن تقسیم شده و سپس رتبه‌بندی می‌شوند (الوندی، ۱۳۸۲).

روش تاکسونومی عددی، ابتدا متغیرها را استاندارد می‌کند. سپس با محاسبهٔ فاصلهٔ هر شهر با شهرهای دیگر براساس کل متغیرها، شبیه‌ترین شهرها را با توجه به کوتاه‌ترین فاصله مشخص می‌نماید. در مرحلهٔ بعد، شهرهای غیرهمگن را مشخص کرده و آن‌ها را خارج می‌سازد. در نهایت با مشخص نمودن مقادیر آرمانی، فاصلهٔ شهرهای همگن از مقادیر آرمانی را محاسبه و بر همین اساس درجهٔ سرمایهٔ اجتماعی آن شهر را مشخص می‌کند. رتبه‌بندی شهرها با توجه به این درجه صورت می‌پذیرد.

همان‌طور که در مقدمه اشاره شد، روش تاکسونومی عددی دارای یک مشکل است. برای این مشکل، باید از تحلیل عاملی استفاده کنیم. به کمک تحلیل عاملی، چند شاخص پیشنهاد شده برای سنجش سرمایهٔ اجتماعی، به چند عامل خلاصه می‌شود. ضمن این که عامل‌هایی که تحلیل عاملی معرفی می‌کند، برخلاف شاخص‌ها، ناهمبسته هستند.

۲-۳-۳) تحلیل عاملی

تحلیل عاملی، یکی از شیوه‌های بررسی روابط بین مجموعه متغیرهاست. هدف اصلی تحلیل عاملی، این است که یگانگی‌ها را در میان متغیرهای متعدد کشف کند و تعداد زیادی متغیر را به معدودی متغیر زیربنایی یا عامل تقلیل دهد (کرلینجر، ۱۳۶۶). در راه رسیدن به این مقصود است که عوامل، داده‌ها را «تبیین» می‌کنند. در رگرسیون چندمتغیری، فقط یک متغیر وابسته مشاهده و اندازه‌گیری شده، و معلوم است که از طریق متغیرهای

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

مستقل تبیین می‌شود. حال آن‌که در تحلیل عاملی، متغیرهای متعددی وجود دارد که معمولاً بدون درنظر گرفتنِ این‌که مستقل هستند یا وابسته، از طریق نشان دادنِ ساخت اصلی آن‌ها، چگونگی مشابهت‌ها و مغایرت‌ها در آن‌ها، تبیین می‌شوند. اضافه بر آن، کسی که از تحلیل عاملی استفاده می‌کند، پیوسته در پی آن است که برای اجزای ساخت، یعنی یگانگی‌ها یا عوامل زیربنایی، اسامی مناسبی پیدا کند؛ که این خود مقصود علمی بااهمیت و عمیقی است. در هر حال، از تحلیل‌گر انتظار می‌رود که بتواند مقوله‌ها، یگانگی‌ها و متغیرهایی را از این طریق کشف نماید.

در بررسی کمّی وضعیت مراکز استان‌های کشور از نظر سرمایهٔ اجتماعی، شاخص‌های مختلفی قابل طرح است که ویژگی عمدهٔ این بررسی تلفیق شاخص‌ها و متغیرهای زیاد و ایجاد چند عامل با استفاده از روش‌های ریاضی است. عوامل به وجود آمده اگر چه ممکن است ظاهراً وجود نداشته باشند، اما در باطن امر، باعث ایجاد تفاوت‌های مکانی می‌گردند. هم‌چنین با استفاده از این روش می‌توان تعیین کرد که هر یک از عوامل به چه درجه و یا میزانی در ایجاد این اختلاف نقش دارند. البته چگونگی انتخاب و کیفیت اطلاعاتِ به کار گرفته شده، تأثیر به‌سزایی در نتیجهٔ تحلیل خواهد داشت (الوندی، ۱۳۸۲).

هدف این پژوهش در استفاده از روش تحلیل عاملی، اولاً شناسایی عواملی است که می‌تواند معرف سرمایهٔ اجتماعی باشند و ثانیاً امتیاز هر یک از شاخص‌ها را نسبت به آن عامل تعیین نماید.

۳-۳-۳) ترکیب انتخابی دو روش

در این پژوهش، برای سنجش سرمایهٔ اجتماعی، دو روش فوق ترکیب شده‌اند. به این صورت که ابتدا تحلیل عاملی و بعد تاکسونومی به مرحلهٔ اجرا درآمده‌اند. چگونگی این ترکیب از این نظر مهم است که برای انجام قسمت دوم، چند بار به قسمت قبل برگشته و از اطلاعات تحلیل عاملی استفاده کرده‌ایم. به همین لحاظ، توالی مراحل انجام کار حائز اهمیت است.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

لازم به ذکر است که این پژوهش با ابتکار وزن‌دهی به مؤلفه‌ها، خود را به واقعیت نزدیک‌تر می‌سازد؛ کاری که نگارندگان در روند مطالعات خود، به مورد مشابه آن برخورد ننموده‌اند. بدیهی است که هر نوآوری برای بهتر شدن، نیازمند گذر زمان و تبادل افکار درآن زمینه می‌باشد.

۴-۳) روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

با داشتن ماتریس اطلاعات اولیه مربوط به هر خانه از سرمایه اجتماعی، نُه مرحله باید طی شود تا نتایج اصلی حاصل گردد. این نه مرحله عبارت‌اند از: الف) محاسبهٔ امتیازهای عاملی؛ ب) تشکیل ماتریس وزنی داده‌ها؛ ج) تشکیل ماتریس داده‌ها؛ د) تشکیل ماتریس استاندارد؛ هـ) محاسبهٔ فاصلهٔ مرکب بین شهرها؛ و) تعیین کوتاه‌ترین فاصله‌ها؛ ز) رسم نمودار اُپتیمم؛ ح) رتبه‌بندی شهرها؛ ط) محاسبهٔ درجهٔ سرمایهٔ اجتماعی

ذکر یک نکته حائز اهمیت است و آن این‌که درجهٔ سرمایهٔ اجتماعی عددی بین صفر و یک به دست می‌آید که هر چه به صفر نزدیک‌تر باشد، دال بر کم‌تر بودنِ فاصله با مقدار آرمانی و بالا بودن سرمایهٔ اجتماعی در آن شهر است. با توجه به این درجه، می‌توان به یک رتبه‌بندی از سرمایهٔ اجتماعی غیررسمی ـ ساختاری در شهرهای مرکز استان دست یافت.

۴) یافته‌ها

۴-۱) شاخص‌های غیررسمی ـ ساختاری

با انجام تحلیل عاملی روی نُه شاخص معرفی‌شده برای سرمایهٔ اجتماعی غیررسمی ـ ساختاری، سه مؤلفهٔ اول انتخاب می‌شوند. یعنی نُه شاخص معرفی‌شده برای این نوع سرمایهٔ اجتماعی در سه مؤلفه خلاصه می‌شود.

با به دست آمدنِ نتایج حاصل از این روش، یک اشکال قابل طرح است که یکی از دستاوردهای مطالعهٔ فعلی، طرح این مشکل و پیشنهاد برای رفع آن است. این مشکل را می‌توان در مورد شهر بندرعباس که با انجام مراحل تاکسونومی، در رتبهٔ هفدهم قرار دارد،

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

به خوبی ملاحظه کرد. با مقایسهٔ سه مؤلفهٔ بندرعباس با دیگر شهرها، درمی‌یابیم که مؤلفه‌های اول و دوم این شهر از موقعیت به نسبت خوبی در میان کل شهرها برخوردارند. مؤلفهٔ اول در رتبهٔ ششم و مؤلفهٔ دوم در رتبهٔ چهارم قرار دارند. اما مؤلفهٔ سوم کمترین مقدار را در میان کل ۲۸ شهر داراست. جدول شمارهٔ ۲ در پی آن است که بندرعباس را به تنهایی ببیند و مؤلفه‌های آن را با هم مقایسه نماید.

جدول ۲: مؤلفه‌های بندرعباس برای سرمایهٔ اجتماعی غیررسمی ـ ساختاری، ۱۳۷۸

	مؤلفه اول	مؤلفه دوم	مؤلفه سوم
بندرعباس	۱/۰۷۶	۱/۴۴۲	-۲/۳۱۵۸
رتبهٔ مؤلفه در میان کل شهرها	۶	۴	۲۸
میانگین	۰	۰	۰
انحراف معیار	۱	۱	۱

با این توصیف، درخواهیم یافت که آن‌چه باعث شده تا رتبهٔ شهر بندرعباس ۱۷ شود، مؤلفهٔ سوم آن است. به عبارت دیگر، این مؤلفه با مقدار بسیار کمی که دارد، باعث شده تا بالا بودنِ دو مؤلفه دیگر، اصلاً به چشم نیاید. این در حالی است که با توجه به نتایج تحلیل عاملی، مؤلفه‌ها از اهمیت یکسانی برخوردار نیستند. با توجه به جدول تحلیل واریانس مؤلفه‌ها، طبق نتایج حاصل از تحلیل عاملی، مؤلفهٔ اول پس از دوران، ۴۴/۸۹۰ درصد از واریانس کل را توضیح می‌دهد. این مقدار چیزی در حدود دو برابر مقدار مشابه برای مؤلفهٔ دوم (۲۰/۵۴۴ درصد) و سه برابر مقدار مشابه برای مؤلفهٔ سوم (۱۵/۳۱۳ درصد) است. با این حساب، اهمیت مؤلفهٔ اول حدوداً دو برابر مؤلفهٔ دوم و سه برابر مؤلفهٔ سوم است.

لذا این پرسش کماکان باقی است که چرا به همهٔ مؤلفه‌های مورد استفاده، وزن یکسان داده شده است، حال آن‌که اصلی‌ترین هدف ما از اِعمال تحلیل عاملی، رفع نقص روش تاکسونومی بود که همهٔ شاخص‌ها را یکسان فرض می‌کرد؟ به عبارت دیگر نامهم‌ها از

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

صحنه خارج شدند، اما معلوم نشد که میان مهم‌های باقیمانده، کدام‌یک مهم‌تر و کدام کم‌اهمیت‌تر است.

برای رفع این نقص، در این پژوهش به هر کدام از مؤلفه‌های جایگزین، وزن داده شده است. وزن مورد استفاده، درصدی از واریانس است که هر مؤلفه توضیح می‌دهد. پس لازم است که برای وزن‌دِهی مناسب به مؤلفه‌ها، وزن هرکدام از آن‌ها را در محاسبهٔ فاصله، لحاظ کنیم. بنابراین باید، به نحوی وزن مذکور را به زیر رادیکال ببریم. با توجه به جدول واریانس مؤلفه‌ها، مؤلفه‌های اول، دوم و سوم به ترتیب ۴۴/۸۹۰ درصد، ۲۰/۵۴۴ درصد و ۱۵/۳۱۳ درصد از پراکندگی موجود میان شاخص‌ها را توضیح می‌دهند.

با به کار بردن وزن‌ها، فاصلهٔ به دست آمده، به واقعیت نزدیک‌تر می‌باشد. با در نظر گرفتنِ این عدد واقعی‌تر شده، وضعیت شهر بندرعباس فرق کرده و به ردهٔ ششم جدول آمده است. برای پنج خانهٔ دیگر نیز لازم است تا همین روند را طی کنیم.

۲-۴) شاخص‌های غیررسمی ـ شناختی

با انجام تحلیل عاملی روی هفت شاخص ارائه شده، دو مؤلفه استخراج می‌شود. دو مؤلفهٔ استخراجی، ۷۱ درصد از کل پراکندگی شاخص‌ها را توضیح می‌دهند که طبق نتایج حاصل شده، پس از دوران، مؤلفه اول با ۴۳ درصد و مؤلفهٔ دوم با چیزی نزدیک ۲۸ درصد، در این توضیح‌دهندگی شریک‌اند. برای وزن‌دِهی به مؤلفه‌ها از این دو عدد استفاده خواهیم کرد. طبق یافته‌ها، مؤلفهٔ اول، نمایندهٔ خوبی برای شاخص‌های ۲، ۳، ۵ و ۷ معرفی می‌شود. هم‌چنین پیوستگی مؤلفهٔ دوم با شاخص‌های ۱، ۴ و ۶ بالاست.

با انجام مراحل تاکسونومی بر روی مقادیر این نوع سرمایهٔ اجتماعی، هیچ‌کدام از کوتاه‌ترین فاصله‌های اول تا نهم، شرط دوم اُپتیمم شدن را محقق نمی‌سازند. طبق این شرط باید تمامی شهرهای همگن، در یک شبکه به یکدیگر متصل شوند. اما کوتاه‌ترین فاصلهٔ دهم این شرط را برآورده می‌سازد. جالب توجه است که با توجه به کوتاه‌ترین فاصلهٔ دهم، هیچ کدام از شهرها غیرهمگن شناخته نشده و به همین خاطر هیچ شهری از تحلیل خارج نمی‌گردد.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

۳-۴) شاخص‌های تعمیم‌یافته ـ ساختاری

نُه شاخص برای این نوع سرمایهٔ اجتماعی معرفی شده که با تحلیل عاملی، در سه مؤلفه خلاصه شده‌اند. طبق یافته‌ها سهم مؤلفه اول از مجموع ۷۷ درصد، حدود ۳۶ درصد، مؤلفهٔ دوم ۲۹ درصد و مؤلفهٔ سوم ۱۲ درصد است. هم‌چنین مشخص شده که مؤلفهٔ اول، بیشتر نمایندهٔ شاخص‌های ۴، ۵، ۸ و ۹ است؛ یعنی این چهار شاخص در مؤلفهٔ اول خلاصه شده‌اند. مؤلفهٔ دوم با شاخص‌های ۲، ۳، ۵ و ۶ هم‌بستگی بیشتری نشان داده و مؤلفهٔ سوم، با ۹۶ درصد هم‌بستگی، تقریباً فرقی با شاخص اول ندارد.

در مراحل تاکسونومی، با بررسی انجام شده معلوم شد که کوتاه‌ترین فاصله‌های اول تا پنجم شرط اُپتیمم شدن را برآورده نمی‌سازند. با توجه به فاصلهٔ ششم، «ساری» غیرهمگن شناخته شده و از تحلیل خارج می‌شود. اگر «ساری» خود الگوی شهر دیگری هم بود، آن شهر نیز باید از تحلیل خارج می‌گردید. با حذف «ساری» در ماتریس وزنی داده‌ها، میانگین و انحراف معیار تغییر می‌یابند. به همین خاطر لازم است که بار دیگر ماتریس داده‌ها را استاندارد کنیم.

اما برای آن‌که بتوانیم موقعیت نسبی «ساری» را نسبت به ۲۷ شهر دیگر بسنجیم، باید به مؤلفه‌های آن نگاهی بیندازیم. با نگاهی به جدول اصلی داده‌ها در می‌یابیم که دو مؤلفهٔ اول شهر «ساری» دارای بیشترین مقدار در میان شهرهای مشابه است. از آن‌جا که میزان اهمیت این دو مؤلفه چیزی در حدود ۶۵ درصد از کل است، لذا می‌توان چنین نتیجه گرفت که «ساری» به لحاظ برتر بودن، غیرهمگن شناخته شده است. علت آن‌که روی برتر بودن تاکید می‌شود این است که گاهی یک زیربخش یا شهر به این خاطر غیرهمگن شناخته می‌شود که مؤلفه‌هایش در وضعیت بدتری نسبت به شهرهای دیگر قرار دارند. اما «ساری» مؤلفه‌هایش از دیگر شهرها بالاتر است و اختلاف زیادی که دارد باعث شده تا غیرهمگن شناخته شود. به این ترتیب در رتبه‌بندی نهایی، مکان واقعی «ساری» مشخص شد و معلوم گشت که «ساری» از نظر سرمایهٔ اجتماعی تعمیم‌یافته ـ ساختاری در میان مراکز استان‌های کل کشور حائز رتبهٔ اول است.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

۴-۴) شاخص‌های تعمیم‌یافته ـ شناختی

در این قسمت، ۶ شاخص معرفی شده که به گواهی تحلیل عاملی، می‌توان همهٔ آن‌ها را در یک مؤلفه خلاصه کرد. یافته‌ها به این مطلب اشاره دارد که این یک مؤلفه استخراجی، ۸۲/۵ درصد از پراکندگی کل شاخص‌ها را پوشش می‌دهد.

از آن‌جا که هر شش شاخص معرفی شده برای سنجش سرمایهٔ اجتماعی تعمیم‌یافته ـ شناختی، در یک مؤلفه خلاصه شده‌اند، لذا خصوصیات هر شهر را می‌توان فقط با یک مؤلفه شناخت. به زبان هندسی، این به معنی آن است که ما در فضای یک بُعدی هستیم. در این حالت احتیاجی به تاکسونومی نیست و می‌توان رتبه‌بندی را بر اساس همین یک مؤلفه ارائه داد. اما برای آن‌که مانند حالت تاکسونومی، به هر شهر درجه‌ای در مقیاس ۰ تا ۱ ارائه کرده باشیم، محاسبات مربوط به اندازه‌گیری درجه، مطابق با حالت‌های قبل انجام شده است.

۴-۵) شاخص نهادی ـ ساختاری

در این خانه از ماتریس سنجش سرمایهٔ اجتماعی، فقط یک شاخص داریم که میزان مشارکت در انتخابات مجلس به تفکیک استان است. پس دیگر تحلیل عاملی که به هدف تعیین میزان اهمیت شاخص‌ها به کار می‌رفت، معنی ندارد.

در این حالت نیز، مانند حالت قبل در فضای یک‌بُعدی هستیم و احتیاجی به تاکسونومی نداریم. لذا رتبهٔ هر استان در سرمایهٔ اجتماعی نهادی ـ ساختاری، با توجه به میزان مشارکت در انتخابات مجلس ششم به‌دست می‌آید. اما باز برای آن‌که به عددی در مقیاس ۰ تا ۱ برسیم، به محاسبهٔ سرمشق و درجه پرداخته‌ایم.

۴-۶) شاخص‌های نهادی ـ شناختی

در میان شش خانه سرمایهٔ اجتماعی، این خانه با ۱۹ شاخص، بیشترین شاخص‌ها را به خود اختصاص داده است که از میان آن‌ها ۱۶ شاخص از این مجموعه، در ارتباط با اعتماد

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

به گروه‌ها و نهادهای مختلف است. با انجام تحلیل عاملی، این ۱۹ شاخص در چهار مؤلفه خلاصه می‌شوند. در مجموع این چهار مؤلفه، ۷۵ درصد پراکندگی را توضیح می‌دهند.

با انجام محاسبات در نهایت شهرها با توجه به فاصلهٔ دهم به یکدیگر متصل و براساس آن رتبه‌بندی می‌شوند. در این میان شیراز غیرهمگن شناخته می‌شود که با توجه به مقدار مؤلفه‌هایش، در رتبهٔ آخر قرار می‌گیرد.

جدول شمارهٔ ۳ تعداد شاخص‌ها، مؤلفه‌های جایگزین و میزان توضیح‌دهندگیِ مؤلفه‌های جایگزین شده را به همراه شهر غیرهمگن در هر خانه نشان می‌دهد. ستون «میزان توضیح‌دهندگیِ مؤلفه‌های جایگزین شده» به این مطلب اشاره دارد که با جایگزین کردنِ تعدادی مؤلفه به جای تعداد زیادی متغیر، چند درصد از تغییرات کل متغیرها توسط مؤلفه‌های جایگزین، نمایش داده شده است. به عنوان مثال با انجام تحلیل عاملی روی نُه شاخص معرفی‌شده در خانه تعمیم‌یافته ـ ساختاری، سه مؤلفه استخراج شده که این سه مؤلفه، ۷۷ درصد پراکندگی موجود میان آن نُه شاخص را توضیح می‌دهد. هم‌چنین با انجام تاکسونومی عددی فقط در مورد سرمایهٔ اجتماعی تعمیم‌یافته ـ ساختاری و نهادی ـ شناختی با شهرهای غیرهمگن مواجه شده‌ایم که در جدول شمارهٔ ۳ به آن‌ها اشاره شده است.

جدول ۳: خلاصه‌ای از اِعمال تحلیل عاملی و تاکسونومی

ردیف	سطح	نوع	تعداد شاخص‌های پیشنهادی	تعداد مؤلفه‌های استخراجی	تعداد شهرهای غیرهمگن	میزان توضیح‌دهندگیِ مؤلفه‌های جایگزین‌شده (درصد)
۱	غیررسمی	ساختاری	۹	۳	۰	۸۰/۷۵
۲		شناختی	۷	۲	۰	۷۱
۳	تعمیم‌یافته	ساختاری	۹	۳	۱ (ساری)	۷۷
۴		شناختی	۶	۱	۰	۸۲/۵۰
۵	نهادی	ساختاری	۱	۱	۰	۱۰۰
۶		شناختی	۱۹	۴	۱ (شیراز)	۷۵

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

جدول شمارهٔ ۴ درجه و رتبهٔ هر مرکز استان را در هر کدام از شش نوع سرمایهٔ اجتماعی نشان می‌دهد. لازم به یادآوری است که درجهٔ سرمایه اجتماعی، عددی بین صفر و یک است و هرچه به صفر نزدیک‌تر باشد، به معنی نزدیکی به حالت آرمانی است و بر این امر دلالت دارد که آن شهر از نظر نوع سرمایهٔ اجتماعی مورد بحث در وضعیت خوبی قرار دارد. اما هرچه این درجه بیشتر باشد، شهر مورد نظر از مقادیر آرمانی فاصله داشته و در وضعیت خوبی قرار ندارد.

جدول شمارهٔ ۵ میانگین ساده و پراکندگی درجه‌های سرمایهٔ اجتماعی را برای هر مرکز استان نشان می‌دهد. با دقت در این جدول معلوم می‌شود که شهر ایلام در میان هر ۲۸ مرکز، دارای پایین‌ترین میانگین و شهر تهران دارای بالاترین میانگین می‌باشند. این دو مرکز از نظر پراکندگی نیز به ترتیب در پایین‌ترین و بالاترین حالت قرار دارند؛ به این مفهوم که در ایلام هر کدام از شش خانهٔ سرمایهٔ اجتماعی، مؤید یکدیگرند اما در تهران، نه. به عبارت دیگر میزان سرمایهٔ اجتماعی در ایلام، یاسوج، خرم‌آباد، بوشهر و زاهدان در بهترین حالت و در تهران، اصفهان، شیراز، همدان و اهواز در بدترین حالت در میان مراکز استان کشور قرار دارد.

هم‌چنین با مقایسهٔ شهرهای واقع در پایین جدول شمارهٔ ۵ به خوبی مشخص می‌شود که میانگین شش نوع سرمایهٔ اجتماعی در شهرهای بزرگ بالاتر است؛ یعنی سرمایهٔ اجتماعی در این شهرها از میزان کم‌تری برخوردار است. با کمی دقت مشخص می‌شود که این شهرهای بزرگ، از آمار مهاجرت بالایی نیز برخوردارند.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

جدول ۴: درجه و رتبهٔ هر مرکز استان در انواع سرمایهٔ اجتماعی، ۱۳۷۹

ردیف	استان	مرکز	سرمایهٔ اجتماعی											
			غیررسمی				تعمیم یافته				نهادی			
			ساختاری		شناختی		ساختاری		شناختی		ساختاری		شناختی	
			مقدار	رتبه	مقدار	رتبه	مقدار	رتبه	مقدار	رتبه	مقدار	رتبه	مقدار	رتبه
۱	آذربایجان شرقی	تبریز	۰/۶۳۳	۲۶	۰/۴۱۸	۱۲	۰/۴۴۶	۱۴	۰/۳۳۴	۱۳	۰/۶۰۶	۲۵	۰/۵۳۳۷	۱۱
۲	آذربایجان غربی	ارومیه	۰/۵۴۸	۲۰	۰/۲۳۵	۱۳	۰/۳۶۲	۹	۰/۶۲۱	۲۵	۰/۵۱۶	۱۴	۰/۸۲۰۳	۲۳
۳	اردبیل	اردبیل	۰/۵۰۲	۱۵	۰/۲۵۰	۱۴	۰/۷۴۸	۲۸	۰/۲۱۹	۸	۰/۵۴۸	۱۹	۰/۳۵۵۵	۵
۴	اصفهان	اصفهان	۰/۵۳۴	۱۷	۰/۶۶۷	۲۵	۰/۳۱۰	۸	۰/۶۴۳	۲۶	۰/۷۴۲	۲۷	۰/۷۵۸۴	۲۲
۵	ایلام	ایلام	۰/۱۴۰	۵	۰/۰۹۸	۵	۰/۱۰۴	۲	۰/۰۰۰	۱	۰/۲۳۱	۲	۰/۲۲۷۶	۲
۶	بوشهر	بوشهر	۰/۱۱۴	۴	۰/۱۳۳	۹	۰/۵۵۷	۱۸	۰/۱۷۰	۶	۰/۴۳۵	۸	۰/۳۶۳۹	۶
۷	تهران	تهران	۰/۷۲۷	۲۸	۰/۱۴۵	۱۰	۰/۵۶۶	۱۹	۰/۶۶۹	۲۷	۰/۹۹۱	۲۸	۰/۹۲۳۷	۲۶
۸	چهارمحال و بختیاری	شهرکرد	۰/۵۷۵	۲۳	۰/۴۷۹	۲۳	۰/۵۶۷	۲۰	۰/۵۸۲	۲۲	۰/۲۴۹	۳	۰/۶۰۹۶	۱۸
۹	خراسان	مشهد	۰/۴۹۷	۱۳	۰/۸۲۳	۲۸	۰/۳۰۳	۷	۰/۵۳۹	۲۰	۰/۴۹۳	۱۲	۰/۵۵۷۸	۱۵
۱۰	خوزستان	اهواز	۰/۴۹۳	۱۲	۰/۱۰۰	۷	۰/۶۲۳	12	۰/۵۲۱	۱۹	۰/۶۰۰	۲۴	۰/۸۹۲۶	۲۵
۱۱	زنجان	زنجان	۰/۵۳۶	۱۸	۰/۳۱۶	۱۷	۰/۶۲۵	۲۲	۰/۴۵۴	۱۶	۰/۴۸۶	۱۱	۰/۵۵۳۳	۱۳
۱۲	سمنان	سمنان	۰/۴۲۶	۹	۰/۳۵۳	۱۹	۰/۶۲۷	۲۳	۰/۱۶۶	۵	۰/۴۳۷	۹	۰/۴۸۶۹	۱۰
۱۳	سیستان و بلوچستان	زاهدان	۰/۳۳۹	۷	۰/۰۱۵	۲	۰/۶۸۳	۲۵	۰/۰۳۶	۲	۰/۵۷۶	12	۰/۱۳۷۵	۱
۱۴	فارس	شیراز	۰/۶۶۲	۲۷	۰/۷۲۱	۲۷	۰/۴۲۹	۱۳	۰/۷۱۳	۲۸	۰/۴۹۴	۱۳	—	۲۸
۱۵	قزوین	قزوین	۰/۳۶۹	۸	۰/۴۱۳	۲۰	۰/۶۶۳	۲۴	۰/۳۸۹	۱۴	۰/۵۴۶	۱۸	۰/۵۵۶۴	۱۴
۱۶	قم	قم	۰/۵۵۰	12	۰/۴۳۱	۲۲	۰/۲۵۶	۴	۰/۴۰۳	۱۵	۰/۶۲۸	۲۶	۰/۵۹۶۳	۱۷
۱۷	کردستان	سنندج	۰/۵۰۲	۱۴	۰/۰۸۲	۴	۰/۴۰۴	۱۱	۰/۲۵۷	۱۰	۰/۵۵۰	۲۰	۰/۴۸۶۷	۹
۱۸	کرمان	کرمان	۰/۴۴۷	۱۰	۰/۶۹۳	۲۶	۰/۴۵۱	۱۵	۰/۴۸۹	۱۸	۰/۴۳۱	۷	۰/۷۱۰۵	۲۰
۱۹	کرمانشاه	کرمانشاه	۰/۵۵۷	۲۲	۰/۲۱۶	۱۱	۰/۴۶۵	۱۶	۰/۳۱۳	۱۲	۰/۵۱۸	۱۵	۰/۳۵۰۳	۴

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

ادامهٔ جدول ۴

۲۰	کهگیلویه و بویراحمد	یاسوج	۰/۰۹۳	۲	۰/۳۱۶	۱۶	۰/۲۶۹	۵	۰/۱۵۳	۴	۰/۰۵۱	۱	۰/۶۲۳۵	۱۹
12	گلستان	گرگان	۰/۶۱۲	۲۵	۰/۰۱۰	۱	۰/۵۰۷	۱۷	۰/۶۱۱	۲۴	۰/۳۸۹	۴	۰/۸۷۳۶	۲۴
۲۲	گیلان	رشت	۰/۵۴۰	۱۹	۰/۳۵۲	۱۸	۰/۲۹۵	۶	۰/۵۸۹	۲۳	۰/۴۰۵	۶	۰/۹۵۷۵	۲۷
۲۳	لرستان	خرم آباد	۰/۰۹۵	۳	۰/۲۱۷	۱۲	—	۱	۰/۲۱۰	۷	۰/۴۰۰	۵	۰/۵۳۵۰	۱۲
۲۴	مازندران	ساری	۰/۰۹۳	۱	۰/۰۹۹	۶	۰/۱۹۶	۳	۰/۲۲۴	۹	۰/۴۵۳	۱۰	۰/۷۳۸۰	۱۲
۲۵	مرکزی	اراک	۰/۴۸۲	۱۱	۰/۱۱۲	۸	۰/۳۷۴	۱۰	۰/۴۵۵	۱۷	۰/۵۸۴	۲۳	۰/۳۷۳۹	۷
۲۶	هرمزگان	بندرعباس	۰/۳۰۶	۶	۰/۰۷۰	۳	۰/۷۳۶	۲۷	۰/۲۵۸	۱۱	۰/۵۲۸	۱۶	۰/۵۷۷۸	۱۶
۲۷	همدان	همدان	۰/۶۰۷	۲۴	۰/۳۰۷	۱۵	۰/۷۳۲	۲۶	۰/۵۴۳	۱۲	۰/۵۷۷	۲۲	۰/۴۶۵۱	۸
۲۸	یزد	یزد	۰/۵۱۵	۱۶	۰/۶۳۴	۲۴	۰/۴۱۴	۱۲	۰/۱۰۷	۳	۰/۵۳۶	۱۷	۰/۲۸۸۸	۳

جدول ۵: مراکز استان‌ها به ترتیب میانگین هر شش نوع سرمایهٔ اجتماعی، ۱۳۷۹

استان	شهرستان	میانگین	پراکندگی	رتبهٔ میانگین هر شش نوع سرمایهٔ اجتماعی
ایلام	ایلام	۰/۱۳۳۴۳۳	۰/۰۰۶۳۹۳	۱
کهگیلویه و بویراحمد	یاسوج	۰/۲۵۰۹۱۷	۰/۰۳۶۳۱۲	۲
لرستان	خرم آباد	۰/۲۹۱۴	۰/۰۳۲۱۰۵	۳
بوشهر	بوشهر	۰/۲۹۵۴۸۳	۰/۰۲۷۹۳۷	۴
سیستان و بلوچستان	زاهدان	۰/۲۹۷۷۵	۰/۰۶۶۹۴۷	۵
مازندران	ساری	۰/۳۰۰۵	۰/۰۵۲۵۱۶	۶
کردستان	سنندج	۰/۳۸۰۲۸۳	۰/۰۲۶۶۱۳	۷
مرکزی	اراک	۰/۳۹۶۸۱۷	۰/۰۲۱۳۰۸	۸
کرمانشاه	کرمانشاه	۰/۴۰۳۲۱۷	۰/۰۱۴۴۳۹	۹

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

ادامهٔ جدول ۵

هرمزگان	بندرعباس	۰/۴۱۲۶۳۳	۰/۰۴۹۶۳۹	۱۰
یزد	یزد	۰/۴۱۵۸	۰/۰۳۰۵۶۵	۱۱
سمنان	سمنان	۰/۴۱۵۹۸۳	۰/۰۱۹۴۲۶	۱۲
اردبیل	اردبیل	۰/۴۳۷۰۸۳	۰/۰۳۳۷۳۴	۱۳
قم	قم	۰/۴۷۷۳۸۳	۰/۰۱۶۴۶۶	۱۴
قزوین	قزوین	۰/۴۸۹۴	۰/۰۱۱۳۷۴	۱۵
زنجان	زنجان	۰/۴۹۵۰۵	۰/۰۰۹۲۹۷	۱۶
آذربایجان شرقی	تبریز	۰/۴۹۵۱۱۷	۰/۰۱۱۱۸۶	۱۷
گلستان	گرگان	۰/۵۰۰۴۳۳	۰/۰۶۹۴۸۵	۱۸
چهارمحال و بختیاری	شهرکرد	۰/۵۱۰۲۶۷	۰/۰۱۵۲۷۷	۱۹
آذربایجان غربی	ارومیه	۰/۵۱۷۰۵	۰/۰۳۴۵۵۳	۲۰
گیلان	رشت	۰/۵۲۳۰۸۳	۰/۰۴۸۰۹۷	۲۱
خراسان	مشهد	۰/۵۳۵۴۶۷	۰/۰۲۳۴۱۸	۲۲
کرمان	کرمان	۰/۵۳۶۹۱۷	۰/۰۱۳۹۱۲	۲۳
خوزستان	اهواز	۰/۵۳۸۲۶۷	۰/۰۵۵۱۶۱	۲۴
همدان	همدان	۰/۵۳۸۵۱۷	۰/۰۱۷۱۰۳	۲۵
فارس	شیراز	۰/۶۰۳۸	۰/۰۶۲۵۷۸	۲۶
اصفهان	اصفهان	۰/۶۰۹۰۶۷	۰/۰۲۳۲۵۹	۲۷
تهران	تهران	۰/۶۷۰۲۸۳	۰/۰۷۶۱۸۳	۲۸

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

۵) بحث و نتیجه‌گیری

تفاوت عمدهٔ مقاله حاضر با پژوهش‌هایی که به سنجش سرمایهٔ اجتماعی در کشور پرداخته‌اند، آن است که این پژوهش با تلفیق دو روش کمی تاکسونومی و تحلیل عاملی و هم‌چنین با توجه به داده‌های دو پیمایش ملی، اقدام به رتبه‌بندی مراکز استان‌های کشور نموده است. غالب مطالعات انجام‌گرفته روی سنجش سرمایهٔ اجتماعی محدود به یک شهر می‌باشد که به بررسی و تعیین میزان اثرگذاری عوامل زمینه‌ای، مانند جنس، محل تولد، بعد خانوار، پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی، رشتهٔ تحصیلی و وضعیت تحصیلی پرداخته‌اند.

تفاوت دیگر این مقاله در آن است که برای طبقه‌بندی سرمایهٔ اجتماعی، ابتدا به تجویز روش استون و هیوز (۲۰۰۲)، سرمایهٔ اجتماعی را با توجه به ماهیت شاخص‌ها از لحاظ نظری، به شش خانهٔ مجزا تقسیم نموده است. این نکته از آن نظر مهم است که دسته‌بندی ابتدایی شاخص‌ها با توجه به نتایج کمّی انجام نشده است. به عنوان مثال همان‌طور که پیش از این اشاره شد، فیروزآبادی (۱۳۸۴) با انجام تحلیل عاملی روی عناصر مفهومی سرمایهٔ اجتماعی به چهار عامل عمدهٔ اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، آگاهی و توجه و مشارکت‌های رسمی و در نهایت، مشارکت‌های غیررسمی (خیریه‌ای، مذهبی، همیارانه‌ای) دست یافته است.

آن‌چه این پژوهش را از پژوهش‌های دیگر متمایز می‌نماید، آن است که وزن و اهمیت شاخص‌ها و مؤلفه‌های گوناگون در مورد شاخص‌های معرفی شده در شش خانه تفکیک شده، محاسبه گشته و براساس آن سرمایهٔ اجتماعی هر مرکز استان، سنجیده شده است. این مسأله، می‌تواند راهنمای دقیق‌تری برای سیاست‌گذاری فراهم آورد.

با توجه به جامعیت سنجش در این مقاله، در رابطه با هر کدام از استان‌ها و با توجه به یکایک انواع شش‌گانهٔ سرمایهٔ اجتماعی، پیشنهادهایی را می‌توان ارائه کرد. به عنوان مثال وضعیت زاهدان را می‌توانیم دقیق‌تر به بحث بگذاریم. این مرکز از لحاظ میانگین هر شش نوع سرمایه اجتماعی در رتبهٔ پنجم قرار دارد، حال آن‌که از لحاظ پراکندگی شاخص‌ها در رتبهٔ بیست‌وششم جای گرفته است. جدول شمارهٔ ۵ بیان می‌دارد که آن‌چه باعث پراکندگیِ بالای شاخص‌ها شده، دو نوع تعمیم‌یافته ـ ساختاری و نهادی ـ ساختاری می‌باشند. با

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

توجه به جدول شمارهٔ ۱ معلوم می‌شود که حضور اجتماعیِ مردم این شهر در فعالیت‌ها و گروه‌های مختلف و هم‌چنین در مشارکت سیاسی پایین است. این در حالی است که در زاهدان حضور افراد در جمع‌های صمیمی، اعم از خانوادگی و دوستی زیاد می‌باشد. هم‌چنین اعتماد به افراد دور و نزدیک ـ شامل خانواده، دوستان، همکاران ـ و اعتماد به نهادهای حکومتی در موقعیت خوبی قرار دارد. مسأله را از این دقیق‌تر هم می‌توان موشکافی کرد و به نتایج دقیق‌تری رسید. به عنوان مثال، اگر بخواهیم با توجه به این یافتهٔ کلی، یک هدف‌گذاری انجام دهیم، لازم است تا مشخص شود که در میان سه مؤلفهٔ تعمیم‌یافته- ساختاری، کدام‌یک نقش بیشتری در به وجود آوردنِ این وضعیت ایفا می‌کند. با معلوم شدنِ مؤلفه مهم‌تر، باید به سراغ شاخص یا شاخص‌های مهم‌تر رفت.

یافته‌ها حاکی از آن است که مؤلفهٔ اول تعمیم‌یافته ـ ساختاری نزدیک ۳۶ درصد کل پراکندگیِ شاخص‌ها را توضیح می‌دهد. هم‌چنین هم‌بستگیِ سه شاخص «فعالیت در اتحادیه‌های صنفی»، «فعالیت در انجمن‌های خیریه» و «فعالیت در صندوق‌های قرض‌الحسنه» با مؤلفهٔ اول بیش از ۸۰ درصد است. بررسیِ مؤلفهٔ دوم ـ که ۲۹/۵ درصد کل پراکندگی را توضیح می‌دهد ـ و شاخص‌های مرتبط با آن، نکات بیشتری را در این زمینه بروز خواهد داد.

نظیر آن‌چه برای زاهدان به صورت مختصر مورد بررسی قرار گرفت، برای شهرهای دیگر نیز قابل پیگیری است. به دنبال این بررسی‌های دقیق‌تر، اهداف و سیاست‌های دقیق‌تری را برای افزایش و حفظ سرمایهٔ اجتماعی در هر مرکز می‌توان ارائه داد.

در نظر گرفتن این یافته که شهرهای بزرگ‌تر از میزان پایین‌تری از سرمایهٔ اجتماعی برخوردارند نیز می‌تواند مؤید این مطلب باشد که با رشد شهرها، سرمایهٔ اجتماعی کاهش می‌یابد. لزوم دقت در سیاست‌های مربوط به کلان‌شهرها در رابطه با سرمایهٔ اجتماعی با بررسی نتایج حاصل از این مطالعه مشهودتر است؛ چراکه شهرهای بزرگ‌تر و با آمار مهاجرپذیری بالاتر، به علت آشنایی و برخورد به نسبت پایین‌تر شهروندان با یکدیگر، سرمایهٔ اجتماعی پایین‌تری را دارا می‌باشند.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]

منابع

References

- اکبری، امین. (۱۳۸۳)، **بررسی تأثیر سرمایهٔ اجتماعی بر مشارکت سیاسی ـ اجتماعی؛ مطالعهٔ موردی روستای فارسینج از توابع شهرستان سنقر**، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد؛ دانشکدهٔ علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- الوندی، رضا. (۱۳۸۲)، **تعیین راهبرد مطلوب توسعه صنعتی نساجی از دیدگاه مزیت نسبی**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران.
- تاجبخش، کیان؛ ثقفی، مراد و کوهستانی‌نژاد، مسعود. (۱۳۸۳)، سرمایهٔ اجتماعی و سیاست‌های اجتماعی»، **فصلنامهٔ رفاه اجتماعی**، سال سوم، شمارهٔ ۱۰.
- حسینی، سید امیر حسین. (۱۳۸۴)، **بررسی رابطهٔ سرمایهٔ اجتماعی و سهم استان در تولید ناخالص داخلی برای سال ۱۳۷۹**، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران.
- طاهری، حمید. (۱۳۸۲)، **بررسی عملکرد شوراهای روستایی با تأکید بر نقش سرمایهٔ اجتماعی؛ روستاهای بخش مرکزی استان قم**، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، دانشکدهٔ علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- فیروزآبادی، سید احمد. (۱۳۸۴)، **بررسی سرمایهٔ اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران**، پایان‌نامهٔ دکترا، دانشکدهٔ علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- کرلینجر، پدهازور. (۱۳۶۶)، **رگرسیون چند متغیری در پژوهش رفتاری** (ترجمهٔ حسن سرایی)، مرکز نشر دانشگاهی.
- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. (۱۳۸۰)، **پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان**.
- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. (۱۳۸۲)، **پیمایش ملی رفتارهای فرهنگی ایرانیان**.
- وزارت کشور. (۱۳۸۴)، آمار شرکت‌کنندگان در انتخابات مجلس ششم شورای اسلامی. قابل دسترس در <http:\www.moi.gov.ir>.

- Chou, Yuan K. (2003), **Three Simple Models of Social Capital and Economic Growth**, University of Melbourne.
- Grootaert, Christiaan & van Bastelaert, Thierry. (eds.) (2002), **Understanding and Measuring Social Capital; A Multidisciplinary Tool for Practitioners**. The World Bank.
- Stone, Wendy & Hughes, Jody. (2002), **Social Capital: Empirical meaning and Measurement Validity**, Australian Institute of Family Studies, Research Paper No. 27.
- Uphoff, Norman. (2000), "Understanding Social Capital: Learning from the Analysis and Experience of Participation", in **Social Capital: A Multifaceted Perspective**, ed. by P. Dasgupta & I. Serageldin, The World Bank.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-14]